

A területi tőke, mint a rurális térségek innovációs rendszerének lehetséges elméleti háttere

Bodnár Gábor¹

Az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek egész Európában, így Magyarországon is. Fontos társadalmi és gazdasági változások zajlottak, amelyek következtében a rurális térségek ma már más fontos funkciókkal is rendelkeznek az agrártermelés mellett.

A tanulmányban a területi tőke témakörét vizsgálom, mely fogalom egy évtizede már megtalálható egyes szakértői dokumentumokban, de annak tudományos keretrendszere a közelmúltban került kialakításra. Dolgozatom első logikai egységében azt írom le, hogy milyen folyamatok vezettek egy ilyen komplex megközelítés kidolgozásának az igényéig. Így munkám elején áttekintem a vidéki tér folyamatait mind hazánkban, mind Európában, majd az endogén fejlődési irányzat egyre inkább felértékelődő elemei kapcsán az innovációs rendszerek jelenlétét vizsgálom a rurális térségekben. Így ismertetem és elemzem a ma már létező és szakirodalommal rendelkező agrár innovációs rendszereket (AIS). A munka második logikai egységéhez érkeve jól láthatóvá válik annak a komplex szemléletnek az előtérbe kerülése, amely területi tőke néven ismert a szakirodalomban.

Kulcsszavak: területi tőke, rurális térségek, agrár innovációs rendszerek

1. Bevezetés

A vidék kutatásának, vizsgálatának megannyi tényező aktualitást biztosít. Fontos megállapítás, hogy „...az ezredfordulón a területi tudományokban nem találjuk a vidéknek, mint alapvető mezőgazdasági jellegű területnek a helyét, és azt kiszakítva a tér egészéből a vidékpolitika, a vidékfejlesztés keretében szinte minden mástól elkülönülten, önálló térrészként (területként) kívánják kezelni, ami abszurd és nem vezet sehová” (Buday-Sántha 2004, 32. o). Mára szerencsére tapasztalható pozitív irányú változás. Ma már megállapítható, hogy a vidékfejlesztést és a területfejlesztést összevetve a két fejlesztési rendszert illetően csak a hangsúlyok térnek, térhetnek el (Rechnitzer 2011). Ez azért is különösen fontos, hiszen helyes megközelítés nélkül a meglévő nehézségeket is lehetetlen orvosolni.

¹ Bodnár Gábor, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged).

Jelen tanulmány megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TAMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja.

Márpedig a rurális térségek mindenfelé számos nehézséggel küzdenek, elég csak a jövedelmi, vagy a foglalkoztatás terén fennálló differenciákat megemlíteni. Itt számos adatot lehetne sorolni, de ha csak a nyilvántartott álláskereső arányára tekintünk², a fővároshoz képest jóval magasabb az arányszám a Békésben vagy Borsodban, és ha települési mélységig folytatjuk az összehasonlítást, akkor nem ritka a négyszeres-ötszörös különbség sem.

Ezek a területi egyenlőtlenségek természetesen nem új keletűek. Azok mondhatni egyértelmű velejárói a társadalmi-gazdasági folyamatoknak, azok térbeli aspektusának. Az Európai Unió is több mint két évtizede deklarálta törekszik a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítésére. Ráadásul ezeken túl, a jelenlegi egyik legfontosabb és irányadó dokumentumában az Európa 2020-ban (EC 2010a) megjelenik harmadik dimenzióként a területi kohézió is. Ennek célja „...valamennyi terület harmonikus fejlődésének biztosítása, valamint annak lehetővé tétele, hogy az ott élő polgárok e területek adottságait a legoptimálisabban kihasználhassák” (EC 2008, 3. o.). A térségi adottságok kihasználása viszont sokszor nem egyértelmű, amiből jelentős hátrányok is adódhatnak. Számos területi differencia nem a klasszikus termelési tényezők, így a tőke és a munka, kevésbé hatékony hasznosításából adódik, hanem az adott térség vonatkozásában, annál jóval mélyebben gyökereznek (pl. helyi földrajzi adottságok, nyitottság, kreativitás, vállalkozó kedv stb.) (Capello et al. 2009). Ezen felszín alatti tulajdonságok felértékelődése rávilágít a hazánkban számos téren „leértékelődött” vidék valós problémáira.

A területegységek sikerességének kapcsán Capello és szerzőtársai (2009) szerint kézenfekvő, hogy legalább két feltétel kulcsszerepet játszik. Az egyik a lokális, vagy térségi termelés és a tudás helyes, illetve magas szintű kihasználása. Míg a másik fontos feltétel az adott térség specialitásait figyelembe vevő területi tőke lehetősége és annak hatékony kiaknázása.

2. A vidék helye és szerepe, a jellemző folyamatok rövid áttekintése

Munkám ezen fejezetében röviden ismertetem a magyarországi és európai vidéki tereket jellemző folyamatokat. A fejezet természetesen némileg leegyszerűsítő, de célom a meghatározó folyamatok szemléltetése volt, amelyek segítségével jól összehasonlíthatóvá válnak a vizsgált terek.

A vidék folyamatainak áttekintése előtt mindenképp tisztázni kell annak fogalmát. Ez azért nem egyszerű, mert ahogy Csatári és Farkas (2006) is kifejti, alapvető nehézséget okoz az, hogy a vidék (vagy a vidékies) kifejezés önmagában is egy relatív fogalom, vagyis az csak a városhoz (a városiashoz) viszonyítva értelmezhető csak. Hasonlóan vélekedik Romány (1998, 50. o.), aki Erdei Ferencre hivatkozik a vidék fogalmát illetően: „Vidéke ugyanis a városnak van. Mégpedig minden olyan

² Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai, nyilvántartott álláskereső száma a tartózkodási helyük szerint, településenként, 2013. 03. 20-i állapot.

városnak, amely szolgáltat valamit a környezetében élőknek – a vidéknek! –, és amellyel a "rurális térség" javakat cserél... Azaz a vidéknek városa van, ahol meghatározott igényeket kielégíthet, szellemi és anyagi "árucserét" folytathat, a városnak pedig vidéke (térsége) van, ahol ismerik, ahol otthonos."

Ha a vidék kapcsán Európára tekintünk, látható, hogy annak rurális terei egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilizációjukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné Kukorelli 2005). Vagyis, mint Szörényiné Kukorelli (2005) hozzáteszi, az új funkciókkal rendelkező, folyamatosan változó és erősen differenciálódó rurális terek jellemzők egész Európában.

Nem véletlen, hogy eddig is jelentősen alakult az Unió kohéziós politikája és már láthatók a szintén jelentős változások a 2014 utáni időszakra vonatkozóan. Egyrészt az Európa 2020 dokumentumban (EC 2010a) megjelenik a területi kohézió, mint harmadik pillér, a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítésének jegyében. Továbbá fontos megemlíteni az ún. Barca-jelentést (Barca 2009), amely a 2013 utáni kohéziós politikával kapcsolatosan fogalmaz meg iránymutatásokat. A dokumentumhoz kapcsolódó fontos lépcsőfok a terület-alapú megközelítés bevezetése, ami ezáltal rámutat a térségi integráció jelentőségére.

A terület-alapú (place-based) megközelítés kapcsán meg kell jegyezni az aközött és a terület-független (place-neutral) megközelítések között jelentkező szembenállást (Barca et al. 2012; Boschma–van Oort 2012). Barca és szerzőtársai (2012) véleménye alapján amíg néhány terület-független politika a legjobb alternatívát jelentheti a gazdasági növekedésre és a leszakadó területek felzárkóztatásának megkönnyítésére, addig más esetekben még a legjobb terület-független fejlesztési stratégiát is alááshatja a szegényes intézményi környezet, így a terület-alapú lehetőségek a kívánatosak.

Az Európa 2020 dokumentum három kiemelkedő prioritása között, az intelligens és fenntartható növekedés mellett szerepet kap az inkluzív növekedés fogalma, amely lényegét illetően olyan befogadó növekedés, melynek célja a „...magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság kialakításának ösztönzése” (EC 2010a, 5. o.).

Az utóbbi évtized vitái következtében már egyre inkább teret nyert a vidék megközelítésének komplexebb szemlélete, de a ma már elfogadott multifunkcionális megközelítés és a funkciók diverzitása egységesen megfogalmazva és kidolgozva az OECD (2006) „új vidék paradigmájában” lett először. Így ma már nem csak a KAP, de az ERFA is szerepet vállal a vidék fejlődéséhez való hozzájárulásában. Ez már csak azért is fontos, mert mint az kiolvasható (ENRD 2009), a kohéziós politikának máig számos innovatív projektet segítenie kell, olyanokat, amelyek támogatják a vidékfejlesztést annak a célnak a keretében, hogy helyreállítsák az Unió-szerte fennálló egyenlőtlenségeket.

Ha Magyarország vonatkozásában a vidék jellemző folyamatait vizsgáljuk, azok gyökerei az igen távoli múltba vezetnek. Mégis mindezeket nagyon jelentősen felerősítette a rendszerváltás. Tény, hogy számos negatív társadalmi folyamat korábban is jelen volt a rurális területeken, de azt az agrárium relatíve magas gazdasági teljesítménye némileg képes volt palástolni. Ám a ma már több mint két évtizeddel ezelőtti gyökeres változások és a súlyos gazdasági visszaesés felerősítették e társadalmi folyamatokat, ezzel jelentős próbatétel elé állítva a vidék egészét, természetesen az annak lakosságát.

Súlyos problémát okoz az elvándorlás, mint a rurális térségeket sújtó probléma. Enyedi (2012) a vidékről városokba való vándorlás kapcsán leírja, hogy társadalmi szempontból a szélső csoportok mozdulnak leginkább, a legszegényebbek, akiknek nincs veszíteni valójuk és az iskolázottak, akik jobb társadalmi felemelkedési esélyeket találhatnak. Bár Enyedi a fejlődő országok kontextusában beszél a vándorlási stratégiákról, a leírtakkal számos párhuzam vonható hazánk kapcsán is. Magyarországra tekintve, a vidékhez kapcsolódón meg kell említeni a mezőgazdaság szerepét is, amely a rendszerváltás után a gyors átmenet következtében bizonytalanság és felfordulás jellemzi annak mindennapjait (Benet 2006).

Szintén a rendszerváltáshoz kapcsolódóan, az azutáni faluformáló folyamatok tekintetében, ahogy Beluszky és Sikos T. (2007) leírja, a falusi társadalmat a differenciálódás és az ennek következtében kialakuló polarizáció jellemzi. A polarizációnak számos dimenziója van, többek közt a munkaerő-piaci helyzet vagy éppen a helyi társadalom összetétele.

Összességében elmondható, hogy a rendszerváltás viszonyosságai sok magyar várost is érzékenyen érintettek, viszont a vidéknek majd egészét nagyon nehéz helyzetbe sodorta. Összhangban más szakemberekkel Szörényiné Kukorelli (2005) is leírja, hogy a falvakban (főleg a törpe- és aprófalvakban) a foglalkoztatás szintjének emelése, a munkahelyteremtés a legnehezebb feladat. Ez abból is adódik, hogy a képzettségi szint sok esetben kirívóan alacsony, amely súlyos versenyhátrányt jelent. A munkám későbbi részében részletesen is tárgyalt humán tőke alacsony vidéki szintje, azért is problémás, mert így igen nehezen tud megjelenni a rurális térségekben az innováció, mint a modern gazdaságok fejlődésének egyik fontos pillére. Hogy a vidéki területeken mégis beszélhetünk innovációról, azt munkám következő fejezetében mutatom be.

3. A vidéki tér és az innováció kapcsolata

Munkámban röviden kitérek a vidék és az innováció kapcsolatára is. Tény, hogy a két fogalom nem kéz a kézben jár, bármelyik hallatán kevesen asszociálnak a másikkal, mégis, pont ez adja dolgozatom ezen fejezetének az érdekességét és mint látható lesz, aktualitását is.

Mint már a bevezető részben említettem, egy területegység sikerességét illetően fontos szerepet játszik a lokális, vagy térségi termelés és a tudás helyes és magas szintű kihasználása (Capello et al. 2009). Ez egyértelműen igaz a hagyományos agrártermelésre is, de ha szem előtt tartjuk a rurális térségekben újonnan megjelenő funkciókat, vagyis azt, hogy a vidék ma már jóval több, mint az agrárium, akkor pedig hatványozottan igaz a megállapítás a vidékies terekre. Főleg úgy, hogy az innovációs folyamatok mára egyértelműen összekapcsolódtak a térbeliség kérdésével (Borsi–Bajmócy 2009).

Maga az innováció, ahogy Bögel (2008, 344. o.) Schumpeter klasszikussá vált megközelítését említi, nem más, mint „meglévő dolgok és erők kombinációja”, az innováció tehát újfajta kombinációként értelmezhető. Ezzel kapcsolatban elmondja, hogy Schumpeter szerint az új kombinációkkal általában nem ugyanazok lépnek fel, akik a régi kombinációkat uralták. Az új kombinációk általában új vállalatokat foglalnak magukba, amelyek a régiek mellett megjelennek és versenyre kelnek azokkal, adott esetben átveszik a vezető szerepet és kiszorítják a régieket.

Ha az innovációs rendszereket³ kiterjedésük szerint vizsgáljuk, illetve azok szerint próbáljuk meg lehatárolni, akkor beszélhetünk földrajzi, iparági és tevékenység szerintiről (Edquist 2006, 199. o.).

A földrajzi megközelítés kapcsán Bajmócy (2012) elmondja, hogy egy térség innovációs képessége tulajdonképpen az innovációs rendszerének hatékonyságaként értelmezhető. Ez elméletileg igaz lehet a rurális terekre is. Viszont ebben az esetben ismét felmerül a vidék területi meghatározásának kérdése, illetve azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy tudás alapú gazdaságban e térségek sokszor versenyhátrányban állnak a fejlett, városi térségekkel szemben, melyek képesek összpontosítani a humán tőkét. Ilyen paraméterek mellett különösen nehéz lenne egy régió határai mentén meghúzni az innovációs rendszer mezsgyéjét is, így valószínűleg a vidék esetében jóval könnyebben járható út a szektorális megközelítés.

Ma már deklarálja az Unió, hogy a kreativitás és az innováció nélkülözhetetlen összetevői a huszonegy tagú Európai Unió vidékfejlesztésének (ENRD 2009), ahol különféle intézkedéseken keresztül (EC 2012) megjelenik az innováció és a tudásalap támogatása a vidéki területen. Továbbá az innováció szerepét hangsúlyozzák az EU főáramú vidékfejlesztési politikáinak módosításai, amelyek úgy lettek kidolgozva, hogy megfeleljenek a vidéki Európa új kihívásainak (ENRD 2009).

A regionális tudomány számos különböző csoportosítási lehetőségét, típusát adja meg a regionális innovációs rendszereknek, amelyek mindegyike mutathat relatíve hatékony működést (Bajmócy 2012). Az utóbbi évtizedek gondolkozás terén bekövetkező változásokról ír Koutsouris (2012) is, aki a már tárgyalt iparági megközelítés jegyében beszél az agrár innovációs rendszerekről (AIS).

³ Edquist (2006, 182. o.) innovációs rendszer (IS) alatt az innovációs folyamat meghatározó tényezőit érti, minden fontos gazdasági, társadalmi, politikai, szervezeti, intézményi és egyéb tényezőt, amelyek befolyásolják a fejlődést, a terjedést és az innováció hasznosítását.

3.1. Agrár innovációs rendszerek (AIS)

A mai megváltozott világban, a termelőknek szembe kell nézni azzal a kihívással, hogy nem elég többet termelni, hanem azt jobban is kell, ráadásul ilyen körülmények között a termelőknek adaptálni kell a különféle termelési és menedzsment rendszereket, hogy fenn tudják tartani az adott vállalkozás versenyképességét (von Münchhausen–Häring 2012).

Ehhez von Münchhausen és Häring (2012) azt is hozzá teszi, hogy a mezőgazdasági információ, tudás és a tanulás képessége előfeltételei a változások sikeres kezelésének. A mezőgazdasági tudás és az információs rendszerek célja a tudás áramlásának elősegítése a farmerek, fejlesztők, növénytermesztők, egyetemek és kutatók között.

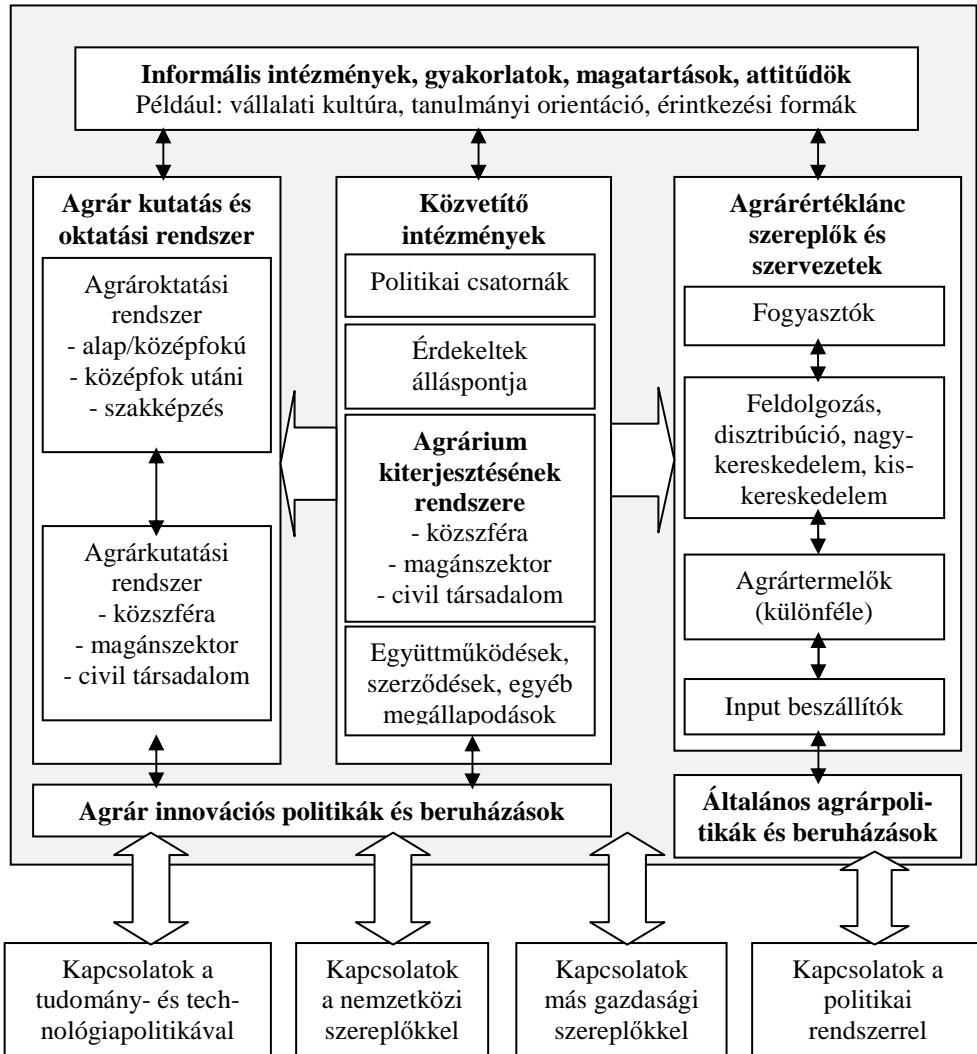
Edquist említett meghatározása az innovációs rendszerekre vonatkozóan egyértelműen alátámasztja miért is van azokra szükség. Ha a rurális térségeket vizsgáljuk, akkor a minden régióra általánosan elmondhatóak mellett látható, hogy az agrártérségeknek további speciális kihívásoknak is meg kell felelniük. Ilyen például a kereslet és kínálat kérdése, minden évben az optimális mennyiséget termelni.⁴ Mindezt lehetőleg a legmagasabb hatékonyságot biztosító technológia felhasználásával, ráadásul a természeti értékek megőrzése mellett. Így természetesen ebben az ágazatban is felértékelődik a tudásintenzív innovációk szerepe a versenyben való helytállás során.

Számos törekvés irányul az innovációs rendszerek elméleti keretrendszerének felvázolására (többek között Edquist 1997; Lundvall 1992) és azoknak mérésére (mások mellett, Bajmócy 2012). Ez a keretrendszer egyrészt az olyan egymással kapcsolatban álló felek vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, akiknek az a feladata, hogy a társadalmi vagy gazdasági szempontból fontos folyamatokban alkalmazott tudást hozzanak létre és osszák azt meg egymás között. Másrészt hangsúlyozza az intézményi környezetet, mely szabályozza a szereplők cselekedeteit és azok együttműködését (Spielman–Kelemework 2009).

Ma már beszélhetünk agrár innovációs rendszerekről (AIS), bár a téma szakirodalma nem nyúlik vissza túlságosan régre. Fontos megjegyezni, hogy a témakör szűk feldolgozottságát jól szimbolizálja, hogy az azzal foglalkozó anyagok rendszerint a jelen munkában is hivatkozott 1. ábrát használják kiindulási pontként (így Anandajayasekeram (2011); Spielman–Birner (2008); Spielman–Kelemework (2009), Worldbank (2006).

⁴ Munkámnak nem témája az intervenció kérdése, nem tárgyalom azt.

1. ábra Az agrár innovációs rendszer elméleti ábrája

Forrás: Spielman–Kelemework (2009, 4. o.)

Anandajasekeram (2011) megfogalmazásában egy AIS olyan rendezett együttműködés, amely az agrárium terén magával hozza számos szerveződés közös munkáját a technológiai, menedzseri, szervezeti és intézményi változás vonatkozásában. Egy ilyen rendszer képes magába foglalni az innováció hagyományos forrásait (vele született technológiai tudás), a modern szereplőket (különbéle agrárgazdasági kutatóintézetek), a magán szektort (helyi, nemzeti és multinacionális szereplők), agráripari vállalkozásokat és a civil társadalom különféle szerveződéseit, valamint

azokat a már előbbieken említett intézményesült értékeket, mint a jog vagy a bizalom, amelyek hatnak azon folyamatra, amely fejleszti és elősegíti az innováció terjedését. Az AIS távlatilag gondoskodik az elemzés eszközrendszeréről, ahogy a tudás változik és ahogy az intézményi és technológiai változás megjelenik egy adott társadalomban. A kutatás és fejlesztés, illetve az innováció terjedése direkt és indirekt módon fontos az agrárium termelését és fogyasztását illetően.

Ha értékeljük az előbbieken során felvázolt rendszert, egyrészt örömteli, hogy ma már az agrárgazdaság vonatkozásában is fellelhető az innováció témaköre és az ehhez kapcsolódó politikai iránymutatások, viszont a szektorális megközelítéssel az a probléma merül fel, hogy a vidéket a korábbi nézetekhez hasonlóan az agráriummal teszi egyenlővé, abból kimaradnak a vidék új, illetve megváltozott funkciói, ami véleményem szerint komoly probléma.

Egy „valódi”, rurális innovációs rendszernek az amúgy komplex AIS-nál jóval komplexebbnek kellene lennie. De véleményem szerint nem is ez jelentené az igazi különbséget, hanem a már említett, új vidék-felfogás, diverz funkciókkal, amely rendszer középpontjában nem az agrárium áll.

Ehhez kapcsolódóan a vidék megváltozott helyéről és szerepéről elmondható (Knickel et al. 2009), hogy a gazdák természetesen ma is fontos társadalmi, kulturális és gazdasági szereplői a rurális térségeknek, de ma már a nem mezőgazdasággal foglalkozó népesség jelenti az ott élő lakosság többségét és fontos a multi-szektorális megközelítés.

Továbbá az is megállapítható, hogy a tudás és az arra épülő „iparág” is kezd helyet teremteni magának a rurális térségekben. Ezen gondolatmenettel könnyedén eljutunk a materiális és immateriális tőke, illetve a kapcsolati rendszerek fontosságáig, amely tényezők rendszerben történő kezelését a területi tőke és annak vizsgálata teszi lehetővé.

4. Területi tőke

Ahogy Lengyel (2012a) leírja, mára a regionális növekedés és a tágran értelmezett fejlődés terén is előtérbe kerültek az endogén irányzatok. Ez abból is adódik, hogy a különféle irányzatok között megfigyelhetők olyanok, amelyek a tőke fogalmára építik az endogén tényezők rendszerét (Lengyel 2012a). Így a gazdasági tőke mellett számos új tőkeforma is az érdeklődés előterébe került.

Lengyel (2012a) is megemlíti a tudástőkét, de szintén ő (2012a, 160. o.) leírja, hogy egyrészt Lin (2008) megkülönbözteti a klasszikus tőkefelfogástól a humán, kulturális és társadalmi tőkét, másrészt megemlíti, hogy a gazdasági tőke mellett Bourdieu is kiemeli a kulturális és társadalmi tőkét. De előbbiekhöz kapcsolódóan beszélhetünk a mások mellett Capello (2002) által vizsgált kapcsolati tőkééről is.

Továbbá meg kell említeni a természeti tőkét, ami azért is fontos, mert ilyen megközelítésben igen fajsúlyosan jelenik meg a múltban igen sokszor elhanyagolt tényező.

A természeti tőke felértékelődését emeli ki Buday-Sántha (2006) is, amikor azt mondja, hogy a hagyományos tőkék – föld, munka, ember alkotta tőke – mellett a modern elmélet szerint már négyes felosztás a kívánatos (Buday-Sántha 2006, 352. o.), így a gyártott vagy előállított tőke, a humán tőke, a társadalmi-szervezeti tőke, és a természeti (ökológiai, környezeti) tőke.

Számos más, vidékkel kapcsolatos elemzésben is ez a keretrendszer, vagy éppen megközelítés köszön vissza. Lényegüket illetően Agarwal és szerzőtársai (2009), Scoones (1998), illetve Kolmair és Gamper (2002), modelljei is az előző négyes osztatú megközelítésre rímelnek.

A számos tőkefajta egységes keretrendszerbe foglalása esetén beszélhetünk a területi tőke megjelenéséről. A fogalom kezdetben inkább ún. „policy” dokumentumokban fordult elő (OECD 2001; EC 2005). Így az OECD (2001) anyagában, a területi tőke vonatkozásában megfogalmazódik, hogy a területi dimenzióknak egyértelműen meghatározó hatása van a gazdasági tevékenységek jövedelmezőségére és versenyképességére nézve. Míg, ahogy azt Faludi (2006) is megemlíti a területi kohézió kapcsán, az Unió (EC 2005) vonatkozó anyagában már leszögezik, hogy a területi politikáknak elő kell segíteni az egyes térségek területi tőkéinek fejlesztését, mert az közvetve egész Európa versenyképességének növeléséhez is hozzájárul.

Az OECD (2001) megfogalmazásában minden térség rendelkezik egy sajátos, csak rá jellemző tőkével – a területi tőkével –, mely eltér más régiókéitól, és amit számos olyan tényező alakít, melyekre egymás után világítanak rá a különböző tudományos elméletek. Ezen tényezők közé sorolhatjuk a régió földrajzi elhelyezkedését, éghajlatot, szokásokat, természeti erőforrásokat, életminőséget vagy a területen található városok által biztosított agglomerációs gazdaságokat. Ezekre felül ugyanakkor ide sorolhatók azok a típusú üzleti hálózatok, melyek csökkentik az együttműködés során felmerülő tranzakciós költségeket.

Nagyon hasonló megfogalmazással él a vonatkozó Unió dokumentum (EC 2005) is, amely leírja, hogy minden régió rendelkezik egy csak rá jellemző területi tőkével, mely különbözik más területekétől illetve magasabb hozamot biztosít különböző befektetések esetében. Ennek oka, hogy sokkal jobban igazodnak az adott terület igényeihez és sokkal hatékonyabban hasznosítják a rendelkezésre álló erőforrásokat illetve lehetőségeket. A területi tőke sok összetevője, beleértve más területekkel való integrációjukat és kapcsolatukat is, a termelékenység növekedését eredményezheti, ezáltal fejlődést generál.

Az OECD elemzéséből (2001, 17. o.) a következő néhány kulcsfontosságú gazdaságpolitikai következtetés vonható:

- ha olyan területeken koncentrálódnak a beruházások, melyeken azok a legnagyobb hasznot képesek hajtani, akkor az erőforrások arányosabb és jobb eloszlása válik lehetővé, így biztosítva az ország egészére kiterjedő nagyobb

fokú és hosszantartó növekedést (mivel a beruházások hatékonyabbak egy adott területhez társítva, mint egyébként),

- a regionális fejlesztés támogatására és a területi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló társadalompolitikának elsősorban abban kell segítenie a régiókat, hogy azok kiaknázhassák területi tőkéjüket,
- az adók vagy más anyagi ösztönzők bevezetése annak érdekében, hogy a vállalatok olyan területekbe fektessenek be, amelyekbe egyébként nem tették volna, hosszútávon nem eredményez fejlődést, mivel ez a lépés nem biztosítja, hogy a befektetések illeszkednek az adott régió területi tőkéjéhez.

A közelmúltban viszont megjelent a témakör tudományosabb, jóval szofisztikáltabb megközelítése, amely Camagni (2008, 2009) nevéhez fűződik. Ráadásul a bővülő nemzetközi szakirodalom mellett a témának már magyar nyelvű szakirodalma is fellelhető (Lengyel 2012a, Tóth 2010).

Camagni (2008, 2009) rendszere magába foglalja mindazokat az eszközöket, amelyek fontosak a regionális fejlődés szempontjából. A megközelítés egy homogén, elméleti keretrendszer lehetőségét adja, amely képes magyarázni a jelenlegi területi folyamatokat és esetlegesen előrejelzések készítése terén is hasznos lehet.

Ilyen vonatkozásban, a definitív megközelítés szerint maga a területi tőke azon különféle javaknak az összessége, amelyek meghatározzák egy térség jellegét (Camagni 2008).

A már magyarul is elérhető (Lengyel 2012a), eredetileg Camagni (2008) által kidolgozott területi tőke rendszerbe foglalásakor látható, annak elemei alapvetően két tényező függvényében vannak vizsgálva (2. ábra). Vagyis, hogy az egyes alkotóelemek mennyire tárgyiasultak és mennyire jellemzi azokat, illetve azok birtoklását a rivalizálás. A legmagasabb rivalizálás és leginkább tárgyiasultság a magánjavakat jellemzi, pl. a magán állótőkét, illetve a pénzben kifejezhető externáliákat. A humán tőkét szintén a legmagasabb fokú rivalizálás jellemzi, de ez értelemszerűen alacsony tárgyiasultságú. Alacsony tárgyiasultság és alacsony rivalizálás a meghatározó a társadalmi tőke esetében, míg a közjavak (pl. természeti és kulturális erőforrások) tárgyiasultak, de alacsony rivalizálás jellemzi őket, illetve azok birtoklását. Így ezek a javak, melyek Camagni (2008) táblázatának négy sarkában helyezkednek el, a területi tőke alaptényezőiként is kezelhetők. De ezek úgy is tekinthetők, mint az endogén regionális fejlődés forrásai (Lengyel 2012a). E négy összetevő „között” helyezkednek el a vegyes javak, így a klub javak és kevert közjavak is.

Ahogy Tóth (2010) leírja, a területi tőke különlegessége, hogy kifejezésre juttatja a különböző földrajzi egységek közötti távolságot, azzal, hogy az adott térségben élők magasabb megtérülési követelményt támaszthatnak beruházásaikkal szemben. Hiszen egy beruházás megtérülése nagyban függ az adott helytől („genius loci”), így a megtérülési ráta igen gyakran eltérő egyik területről a másikra.

Fontos megjegyezni, hogy az immateriális tőkefajták kapcsán Jóna (2013) leírja, hogy azok egyaránt kötődhetnek az egyénhez, a közösséghez, illetve a térstruk-

túrához is és legnagyobb részüknek a nem olyan gyors a mobilitása, mint a tárgyiasult tőkéé. Ezt Jóna azzal magyarázza, hogy a megfoghatatlan javak szorosan kapcsolódnak vagy a társadalom egyes tagjaihoz vagy az egyes közösségekhez.

2. ábra A területi tőke összetevői

R i v a l i z á l á s	Magas rivalizálás (magánjavak)	Magán állótőke állomány Pénzben kifejeződő externáliák (hard) Díjköteles javak (kizárólagosság)	Kapcsolati magán szolgáltatások: - a cégek külső kapcsolatai - K+F eredmények transzfere Egyetemi spin-offok	Humán tőke: - vállalkozókészség - kreativitás - magán know-how Pénzben kifejezett externáliák (soft)	c	i	f
	(klub javak)	Tulajdonosi (saját) hálózatok Kollektív javak: - tájkép - kulturális örökség (magán együttesek)	Kooperációs hálózatok: - stratégiai szövetség K+F-ben és tudásban - PPP a szolgáltatásokban és tervezésben Természeti és kulturális erőforrások kormányzása	Kapcsolati tőke: - együttműködési képesség és kollektív tevékenység - kollektív kompetenciák	b	h	e
	(kevert közjavak)	Erőforrások: - természeti - kulturális Társadalmi állótőke: - infrastruktúra	Ügynökségek a K+F transzferére Befogadóképesség az új eszközök iránt Agglomerációs és környezeti előnyök	Társadalmi tőke: (önkéntes részvétellel) - intézmények - magatartásmin-ták, értékek - bizalom, reputáció	a	g	d
	(közjavak)						
	Alacsony rivalizálás						
		Tárgyi javak (hard)	Vegyes javak (hard+soft)	Nem tárgyi javak (soft)			

T á r g y i a s u l t s á g

Forrás: Lengyel (2012a, 162. o.)

Jóna (2013) szerint az életszínvonal javítása érdekében a megfoghatatlan tőketényezőket materiális javakká kell alakítani. Ehhez hozzáteszi (uo. 35. o.), és hivatkozik Camagni és Fratesi munkájára, hogy az immateriális tőkejavak átalakítás révén anyagi tőkévé alakíthatók. A szerző ezen átalakítás kapcsán a szimbolikus tőke fogalmát és fontosságát is kifejti, hiszen az, mint írja, alkalmassá teszi az egyént, vagy a közösséget arra, hogy egy, már birtokában lévő tőkefajta másikká alakítson.

Látható, hogy a területi tőke megközelítésével és annak rendszerbe foglalásával jelentősen túllép mind a növekedés, mind a fejlődés vizsgálatoknál szokásosan alkalmazott regionális gazdaságtani felfogásokon (Lengyel 2012a).

Utóbbi értelemben, hasznosságát illetően Capello és szerzőtársai (2009) leírják, hogy a területi tőke és annak bizonyos kognitív elemei elősegítik a gazdasági interakciókat. Az képes erősíteni az egyes faktorok hatásait a regionális növekedést illetően, azzal hogy növeli a személyes interakciók hatékonyságát.

Az agrár innovációs rendszer és a területi tőke kapcsolódási pontjairól véleményem szerint elmondható, hogy mindkettő esetében fontos szerepet töltenek be a megfoghatatlan, immateriális javak. Camagni területi tőke mátrixának középső keresztjének számos eleme vonatkoztatható az agrár innovációs rendszerbe foglaltakra, hiszen az AIS egy komplex kapcsolatrendszeren alapul.

Ugyanakkor, mint azt munkámban leírtam, az AIS szektorális megközelítése által a vidéket egyenlővé teszi az agráriummal. Így viszont az agrár innovációs rendszer esetében nem tud megvalósulni, ami meglátásom alapján a területi tőke nagy előnye, vagyis, hogy az, annak immateriális tőkével egyetemben, képes a vidék megváltozott funkcióira is reflektálni.

5. Összefoglalás

Tanulmányomban elemeztem a területi tőke keretrendszerét, annak elméleti hátterét. A Camagni által tudományos megközelítésben megfogalmazott területi tőke alapvetően az egyes javak tárgyiasultságán és az azok iránti rivalizálás mértékén alapul. A területi tőke egyik komoly eredményének az tekinthető, hogy a hagyományos, tárgyi tőkén túl foglalkozik az immateriális tőkékkel is. Márpedig mára, a korábbi elméletekkel ellentétben a társadalmi tényezők, vagyis az immateriális javak váltak fontossá, amelyek bekerültek az endogén változók közé (Lengyel 2012b), vagyis ma már ezek határozzák meg a gazdasági növekedést.

E keretrendszer azért is lehet fontos a jövőben a rurális terek számára, ugyanis ma már teljesen „más” a vidék, mint volt néhány évtizede. Mára teret nyert a vidék megközelítésének komplex szemlélete, elfogadott a multifunkcionális megközelítés, melyre az OECD „új vidék paradigmája” is felépül. Persze azt látni kell, hogy az egyes rurális térségek számos eltérő tulajdonsággal rendelkeznek. Így az is felismerést nyert, hogy nincs egyetlen legjobb és általánosan érvényes stratégia ezek számára. A már említett, mára felértékelődött nem tárgyiasult tőkék képesek lehetővé ten-

ni a vidéki térségeknek, hogy kiaknázzák lehetőségeiket. Ezen endogén változók felértékelődése pedig magával hozta, hogy ma már a rurális terek kapcsán is beszélhetünk az innovációról és innovációs rendszerekről.

Így ha nem is régóta, de ma már beszélhetünk agrár innovációs rendszerekről. A rendszer lényegében az agrárium terén magával hozza számos szerveződés közös munkáját a technológiai, menedzseri, szervezeti és intézményi változás vonatkozásában. Ez pedig magas hatékonyság mellett segíthet az azon speciális kihívásoknak való megfelelésben, amelyekkel az agrártérségeknek ma is meg kell felelniük. Az AIS léte egyfelől örvendetes, hogy a rurális térségekben is beszélhetünk innovációs rendszerekről, másfelől viszont a szektorális megközelítéssel az a probléma merül fel, hogy a vidéket a korábbi nézetekhez hasonlóan az agráriummal teszi egyenlővé, abból kimaradnak a vidék új, illetve megváltozott funkciói.

A két rendszer közötti kapcsolódási pontot az immateriális javak jelentik. Azok mindkét esetben fontosak, az AIS esetében azért, mert az egy komplex kapcsolatrendszerre épül. Viszont az agrár innovációs rendszer szektorális megközelítése miatt, vagyis hogy a vidéket egyenlővé teszi az agráriummal, annak esetében nem tud megvalósulni az, ami a területi tőke nagy erénye, vagyis, hogy képes reagálni a vidék új, illetve megváltozott funkcióira.

Felhasznált irodalom

- Agarwal, S. – Rahman, S. – Errington, A. (2009): Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas. *Journal of Rural Studies*, 25, pp. 309-321.
- Anandajayasekeram, P. (2011): *The role of agricultural R&D within the agricultural innovation systems framework*. International Food Policy Research Institute, Washington DC, USA.
- Bajmócy Z. (2012): Innovációs index kistérségi szinten. Csak játék a számokkal? In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged.
- Barca, F. (2009): *An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*. Independent report. Letöltve: 2012. október 19.
http://www.eu-territorial-agenda.eu/Related%20Documents/report_barca_v0605.pdf.
- Barca, F. – McCann, P. – Rodríguez-Pose, A. (2012): The Case for Regional Development Intervention: Place-based versus Place-neutral Approaches. *Journal of Region Science*, 1, pp. 134-152.
- Beluszky P. – Sikos T. T. (2007): *Változó falvaink*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Benet I. (2006): 60 years of Hungarian agricultural policy (1945-2004). In Benet I. (szerk.): *Agricultural transition and rural development: Some experiences from Finland, Hungary and Poland*. Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences – Károly Róbert College, Gyöngyös – University of Pécs, Faculty of Economics, Budapest-Gyöngyös-Pécs.

- Borsi B. – Bajmócy Z. (2009): Kvantitatív leszakadás, kvalitatív felzárkózás? A hazai regionális innovációpolitika kihívásai. *Közgazdasági Szemle*, 8, pp. 933-954.
- Boschma, N – van Oort, F. (2012): *Agglomeration Economies, Inventors and Entrepreneurs as Engines of European Regional Productivity*. Discussion Paper Series, Nr. 12-20. Tjalling C. Koopmans Research Institute, Utrecht, The Netherlands. Letöltve: 2013. április 23.
http://www.uu.nl/SiteCollectionDocuments/REBO/REBO_USE/REBO_USE_OZZ/Discussion%20papers/12-20.pdf.
- Bögel Gy. (2008): A schumpeteri „teremtő rombolás” módjai az infokommunikációs iparban. *Közgazdasági Szemle*, 4, pp. 344-360.
- Buday-Sántha A. (2004): *A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
- Buday-Sántha A. (2006): *Környezetgazdálkodás*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi U. (eds): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, pp. 33-47.
- Camagni, R. (2009): Territorial capital and regional development. In Capello, R. – Nijkamp, P. (eds): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 118-132.
- Capello, R. (2002): Spatial and Sectoral Characteristics of Relational Capital in Innovation Activity. *European Planning Studies*, 2, pp. 177-200.
- Capello, R. – Caragliu, A. – Nijkamp, P. (2009): *Territorial Capital and Regional Growth: Increasing Returns in Cognitive Knowledge Use*. Tinbergen Institute Discussion Paper. Letöltve: 2012. szeptember 28.
<http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/09059.pdf>.
- Csatári B. – Farkas J. (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. *Tér és társadalom*, 4, pp. 97-109.
- EC (2005): *Scoping Document and Summary of Political Messages for an Assessment of the Territorial State and Perspectives of the European Union: Towards a Stronger European Territorial Cohesion in the Light of the Lisbon and Gothenburg Ambitions*. European Commission. Letöltve: 2012. október 4.
http://www.eu2005.lu/en/actualites/documents_travail/2005/05/20regio/Min_DOC_1_fin.pdf.
- EC (2008): *Zöld könyv a területi kohézióról. Előnyt kovácsolni a területi sokféleségből*. Európai Bizottság, Brüsszel.
- EC (2010a): *Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Európai Bizottság, Brüsszel.
- EC (2012): *A 2014–2020-as időszakra szóló közös stratégiai keret elemei. Bizottsági szolgálati munkadokumentum*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- Edquist, C. (szerk.) (1997): *Systems of innovation approaches: Technologies, institutions, and organizations*. Pinter, London.
- Edquist, C. (2006): Systems of Innovation: Perspectives and Challenges. In Fagerberg, J – Moery, D. C. – Nelson R. R. (szerk.): *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford University Press, Oxford.
- ENRD (2009): *Creativity and Innovation in EU Rural Development*. *EU Rural Review*. European Network for Rural Development. Letöltve: 2012. október 22.

- http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=B99849C0-00E8-A7DC-1D6A-775E2ED9F89A.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faludi, A. (2006): From European Spatial Development to Territorial Cohesion Policy. *Regional Studies*, 6, pp. 667-678.
- Jóna Gy. (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 30-51.
- Knickel, K. – Tisenkopfs, T. – Brunori, G. (2009): Innovation processes in agriculture and rural development: the IN-SIGHT project. In Knickel, K. – Tisenkopfs, T. – Peter, S. (szerk.): *Innovation processes in agriculture and rural development*. Sixth Framework Programme. Priority 8.1 Policy-oriented research. Letöltve: 2012. október 21. http://www.insightproject.net/files/IN-SIGHT_final_report.pdf.
- Kollmair, M. – Gamper, St. (2002): *The sustainable livelihoods approach*. Development Study Group, University of Zurich. Letöltve: 2011. május 24. <http://www.nccr-north-south.unibe.ch/publications/Infosystem/Online%20Dokumente/Upload/training%20in%20IP6%20Sustainable%20livelihoods.pdf>.
- Koutsouris, A. (2012): Facilitating Agricultural Innovation Systems: a critical realist approach. *Studies in Agricultural Economics*, 1, pp. 64-70.
- Lengyel I. (2012a): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málóvics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. (2012b): A területi tőke lehetséges szerepe a regionális növekedés magyarázatában. In Hardi T. – Nárái M. (szerk.): *Térszerkezet és területi folyamatok: Tanulmánykötet Rechnitzer János tiszteletére*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs-Győr, pp. 57-73.
- Lin, N. (2008): Building a networktheory of socialcapital. In Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (szerk.): *Socialcapital- theory and research*. Transactions Publishers, 4th edition, New Brunswick.
- Lundvall, B. (1992): *National systems of innovation*. Pinter, London.
- OECD (2001): *Territorial Outlook*. OECD, Paris, France.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*. OECD, Paris, France.
- Rechnitzer J. (2011): Területi politika és vidékpolitika. In Mezei C. – Bakucz M. (szerk.): *Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
- Romány P. (1998): Miért fontos a vidék? *Gazdálkodás*, 5, pp. 49-53.
- Scoones, I. (1998): Sustainable Rural Livelihoods: A Framework for Analysis. Institute of Development Studies. Letöltve: 2011. május 30. <http://greenresistance.files.wordpress.com/2011/02/sustainable-rural-livelihoods-scoones-1.pdf>.
- Spielman, D. J. – Birner, R. (2008): *How innovative is your agriculture? Using innovation indicators and benchmarks to strengthen national agricultural innovation systems*. Agriculture and Rural Development Discussion Paper no. 41. The World Bank, Washington, D.C., USA.
- Spielman, D. J. – Kelemework, D. (2009): *Measuring Agricultural Innovation System Properties and Performance*. International Service for National Agricultural Research Division, Washington, D. C., USA.

- Szörényiné Kukorelli I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 3-4, pp. 111-137.
- Tóth B. (2010): Az immateriális és a területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1, pp. 65-81.
- von Münchhausen, S. – Häring, A. M. (2012): Lifelong learning for farmers: enhancing competitiveness, knowledge transfer and innovation in the eastern German state of Brandenburg. *Studies in Agricultural Economics*, 1, pp. 86-92.
- World Bank (2006): *Enhancing Agricultural Innovations: How to Go Beyond Strengthening Research Systems*. The World Bank, Washington, DC, USA.